

Miquel Santaló, geògraf

JOAN VILÀ I VALENTÍ

M . S A N T A L Ó

E L G I R O N È S

PER L'ESTUDI DE CATALUNYA

*Concepte de la comarca geogràfica i dels seus factors.
- Còm se forma una comarca. - Divisions comarcals
de Catalunya.- Mitjans actuals i pròxims per a llur
estudi. - Mètode d'investigació geogràfica comarcal.*
A S S A I G M O N O G R À F I C

M. CM. XX III.

L'any 1923, Santaló va publicar la primera monografia comarcal preparada a Catalunya d'acord amb les normes d'una renovada Geografia.

S embla ben clar i és un fet reconegut que en la personalitat d'en Miquel Santaló i Parvorell (1887-1962) hi sobresurten clarament dues facetes: per una banda, és un pedagog; per l'altra, destaquen les seves activitats com a polític. Durant la seva formació professional i en les seves etapes de joventut i àdhuc de plenitud — fins als seus quaranta o quarantadous anys—, preponderà clarament la faceta pedagògica; però, en la resta de la seva vida, una trentena d'anys, adquirir un considerable relleu, amb empenta i amb força, la seva tasca política, ben diversa i atzarosa, certament, d'acord amb els avatars d'una època de maltempsades. En Joaquim Nadal ho ha expressat d'una manera ben exacta i precisa, com convé a una breu nota biogràfica: «Polític i pedagog»; jo solament m'atreveria potser, i no només per raons estrictament cronològiques, a invertir l'ordre dels termes utilitzats.

En aquest breu treball voldria subratllar un aspecte menys conegut, malgrat que em sembla ben netament definit i ben ple de sentit i significació. En efecte, pels viarans de la pedagogia, en Miquel Santaló es converteix en un especialista de temes geogràfics, en un geògraf. La base i l'objectiu pedagògics resten ben evidents: fins a cert punt enceta, en alguns moments, una recerca geogràfica; però ell és especialment un transmissor de conceptes i de coneixements geogràfics, és a dir, un professor de Geografia.

M. Santaló

Aquesta disciplina, com succeeix amb la Història, adquireix un valor especial en l'educació de tota una generació de catalans, la que es forma i es desenvolupa entre el segon i quart decennis del nostre segle. Per una colla de contextos i fets socials i polítics que hem assenyalat ja en altres ocasions i que no és pas ara el moment d'insistir-hi, l'àmbit i el ressò de la Geografia poden ultrapassar clarament els seus purs valors de coneixement o de continguts i atenyen uns amplis sentits educatius i ètics. Fins i tot polítics i patriòtics, no cal pas amagar-ho. En l'orientació bibliogràfica, al final de l'article, podeu veure-hi algun treball que aprofundeix aquest aspecte.

En Miquel Santaló és un d'aquests geògrafs significatius en el sentit suau esmentat, com ho foren en Pere Blasi, en Joan Palau Vera, en Josep Iglésies o en Pau Vila. Sols per aquest fet valdria la pena de parlar del nostre autor; però, a més, hi descobrirem, em sembla, algun caire que mostra unes certes originalitats personals, dins d'aquesta ben definida generació d'educadors i geògrafs.

El decantament cap a la Geografia

Ja hem dit que en Miquel Santaló rep una certa informació geogràfica a través dels viaranys de la seva formació pedagògica. En par-

lar de mètodes didàctics o de certs coneixements que hom considera bàsics, apareixen destacats uns determinats mètodes, tècniques i continguts que són especialment geogràfics. La renovació pedagògica del principi de segle, que a Espanya queda centrada fonamentalment en determinats centres i institucions de Barcelona i Madrid, recolza sovint sobre la Geografia. Més endavant insistirem sobre aquest punt.

De la renovació pedagògica a Barcelona, durant els dos primers decennis del segle, en tenim una àmplia informació; només cal recordar, simplement de passada, la tasca que, en aquest sentit, realitzà i publicà l'Alexandre Galí. Respecte a Madrid, ciutat que cal citar si tenim en compte els llargs contactes institucionals i personals que hi tingué en Miquel Santaló, farem esment tan sols de la Institución Libre de Enseñanza, que arrencava del segle passat, la Junta de Ampliación de Estudios (creada l'any 1907) i la Escuela Superior del Magisterio (1910).

Seria amb certa lentitud i amb motiu de relacions i lectures diverses i disperses que en Miquel Santaló va anar posant-se en context amb uns certs continguts geogràfics. Potser va durar deu o quinze anys aquesta lenta inclinació, aquesta suau «crida d'atenció» vers

la Geografia. Em sembla ben diferent al cas que succeí respecte a en Pau Vila, del qual podem parlar d'una ràpida, decidida i definitiva «conversió» a la Geografia, en pocs anys (vegeu el meu treball, 1981, citat al final del present article).

Podem assenyalar algunes mostres, a tall de fites, d'aquesta certa inclinació del nostre autor cap a la Geografia. Ja l'any 1909 — encara en faltava un per a ingressar com a Mestre nacional, quan arribà als seus vint-i-dos anys — publicà una breu nota sobre «Una excursión» (*El Magisterio Gerundense*, Girona, 30 gener 1909, pp. 1-3) amb certes valoracions de caràcter geogràfic. Els curs acadèmic 1915-16 en Miquel Santaló ingressà a la Escuela Superior del Magisterio de Madrid; el seu contacte amb un naturalista i geògraf molt informat i molt estimulant, en Juan Dantín Cereceda, tingué sens dubte una gran importància en la inclinació geogràfica d'en Miquel Santaló. En Dantín s'havia format, entre altres, al costat del geòleg Eduardo Hernández Pacheco; l'any 1912, havia publicat un llibre ben significatiu i ben interessant.

Des de l'any 1917, l'exercici professional per part del nostre autor a diverses Escuelas Normales, formadores de mestres, li permeté l'ensenyament de la Geografia a futurs ensenyants. Passà ràpidament, segons tinc entès, per les Normals de Zamora i Segòvia, per anar a raure, finalment, a la seva benvolguda ciutat de Girona (1918). Sembla que, durant aquests anys, explicà exclusivament, o almenys preferentment, Geografia. Certs continguts o certes reflexions sobre la Història no devia pas descuidar-les; precisament l'any 1918 publica *El concepto materialista de la Historia*.

L'any següent, el 1919, degué començar els seus estudis sobre la comarca del Gironès. Ens ho diu explícitament a les primeres ratlles de la seva monografia: «Fa uns quatre anys que començarem la iniciació a l'estudi de la Geografia regional, mitjançant l'observació directa dels fets que la Ciutat i els seus entorns ens oferien» (Santaló, 1923, p. 7). El treball emprés, cal subratllar-ho de nou, era una tasca més aviat pedagògica que estrictament de recerca. El procés intel·lectual d'en Santaló s'efectuà, bàsicament i teleològicament, «de conformitat amb els més lògics principis de la didàctica» (Íd., Íd., p.7).

Al començ del tercer decenni es produí també la «conversió» de Pau Vila cap a la Geografia.

Per aquells anys, al començament del tercer decenni, convé també repetir-ho, es produïa la «conversió» d'en Pau Vila cap a la Geografia (Vilà Valentí, 1981, pp. 6, 11-12). Al.ludeixo de nou a un context, a una època i a uns homes que adquiriren, d'aquesta manera, tot un profund significat social i ideològic. Assistim a un dels tombants més significatius de la cultura catalana contemporània; la Geografia, certament, ja no hi era del tot absenta, ben al contrari. Apunta com una renovadora avançada pedagògica i cultural; social, també, podríem afegir; fins i tot política, si voleu.

Un xic més endavant, publicà les dues obres que mostren que en Miquel Santaló ha arribat —quinze anys després, almenys, d'estudiar i fer Geografia— a una notable maduresa pedagògica i científica. Un d'aquest llibres mostra conceptes, mètodes i continguts d'àmbit geogràfic molt ampli: vol ésser un panorama de com entenia ell, en aquells moments, la Geografia i el seu ensenyament; volia ésser una exposició bàsica del que en podem dir una Geografia «general» i una Geografia «regional», en aquest últim cas de caire «universal» (vegeu la meua *Introducció a la Teoria de la Geografia*, 1983, caps. 9 i 10, especialment). El títol és ben explícit: *Geografía general e iniciación a la Geografía descriptiva*, Girona, Dalmau Carles Pla i Cia, 1923. Tres anys després, el 1926, n'apareixerà una segona edició, i una tercera el 1930.

L'altra obra és ben diferent. És un estudi monogràfic de la seva comarca, del Gironès. Fa poc hem al.ludit ja a aquest llibre. Més endavant en tornarem a parlar breument i assajarem de subratllar la seva originalitat i la seva significació. L'obra, concebuda com a primera pedra en un estudi sobre el país català, està dirigida a gironins i a tots els catalans; la llengua, és clar, és també la catalana. Ara, de sobte, tot cobra, tant de forma com de fons, un sentit global, en funció d'una ideologia. De moment, fem-ne tan sols la citació: *Per l'estudi de Catalunya. Assaig monogràfic: el Gironès*, Girona, Tallers Gràfics de l'Autonomista, 1923.

Malgrat la considerable importància que assolí després la política en la vida de Miquel Santaló, cal observar que sempre, en el seu exercici professional, la inclinació cap a la Geografia és ben neta.

Pere Blasi, mestre a Torroella de Montgrí, és autor d'una Geografia elemental de Catalunya destinades als escolars.

Sabem que a l'exili, a Mèxic, continuava amb les seves tasques geogràfiques. A mitjan del cinquè decenni, per exemple, quan el nostre autor s'acostava als seus seixanta anys i quan ocupava alts càrrecs de responsabilitat política—ministre de Instrucció Pública, en el Govern republicà a l'exili—, en Miquel Santaló tenia cura dels termes i noms geogràfics del diccionari Enciclopèdic de la Unión Tipogràfica Editorial Hispano-americana (UTEHA).

Per cert, d'aquest grup de geògrafs que col.laboraven en l'esmentada tasca, en formà part també un destacat geògraf, del qual immerescudament se n'ha parlat ben poc, que havia estat catedràtic d'Institut i que representà la culminació d'una línia de llibres referents a la Geografia d'Espanya en el seu conjunt; ens referim a Leonardo Martín Echevarría (Vilà Valentí, 1988 a). Dels tres volums que aquest autor havia publicat l'any 1928 sobre el conjunt del país (*Geografía de España*, Barcelona, Labor), en Miquel Santaló havia escrit a *L'Autonomista* de Girona que l'obra constituïa «*un acierto completo tanto por el orden de exposición com por la concisión y claridad del lenguaje, la selección de los grabados y el criterio científico*» (Clara, 1978, p. 101).

Per què precisament geògraf?

Si partim dels interessos bàsics d'en Miquel Santaló, és a dir, dels pedagògics i didàctics, podem preguntar-nos per què s'inclina precisament cap a la Geografia.

Crec que la resposta és força clara si tenim en compte l'ambient cultural i docent de l'època i els valors pedagògics que hom concedeix a la Geografia. En altres treballs ha presentat i debatut aquest punt (vegeu Vila Valentí, 1981 i 1983, especialment), que ara assajaré de bell nou de resumir, tot aplicant-ho al nostre autor.

Al començament del segle hi ha mostres evidents, si bé escasses i aïllades, de renovació pedagògica. Hom pot detectar-ho especialment a les ciutats de Barcelona i Madrid. Algú parla d'una «nova» pedagogia. Fins a la segona República, això és, tot el primer terç de la centúria actual, aquesta línia apareix ben clara.

En aquesta renovació pedagògica hom reconeix els valors pedagògics de la Geografia, que s'han anat definint al llarg d'un segle, a partir per exemple de l'obra de Pestalozzi. En qualsevulla tasca pedagògica més o menys activa, en efecte, la Geografia ha anat definint els seus valors pedagògics, didàc-

M. Santaló

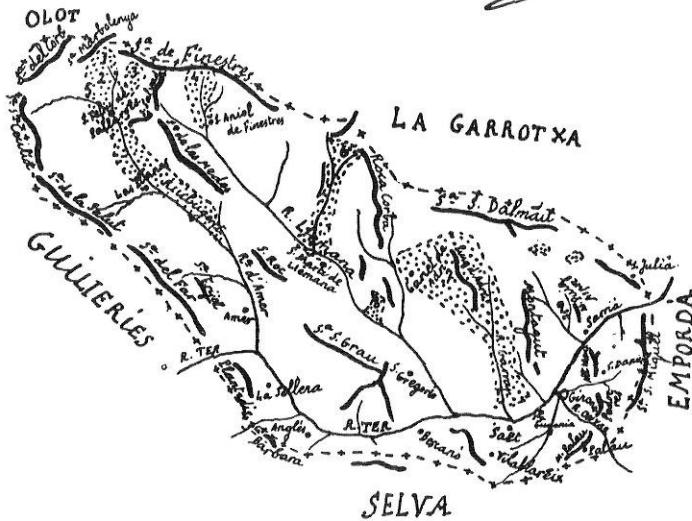

FIG. IV. — CROQUIS PISIogrÀPIC DE EL GIRONÈS.

VOLCANS : (El puntejat indica la zona de laves)	I. PONT POBRE.	IV. PUIG RODÓ.	VII. P. ADRI.
	II. CÀN TÀ.	V. ARTIGUES ROJES.	VIII. P. BANYA DE ROC.
	III. EL TRAITER.	VI. PUIG MONNER.	IX. P. DE CÀN GUILANA.

tics i intel·lectuals: l'observació directa per part de l'infant de fets molt diversos; les expressions variades (orals, escrites, plàstiques, gràfiques, cartogràfiques); el desenvolupament del llenguatge, amb diversitat, posant en relació «mots» i «coses». Hem dit, respecte a continguts, que aquesta disciplina engloba fets molt diversos: naturals, sens dubte, i molt característicament geogràfics (relleu, elements climàtics i hídrics, plantes); però també, al mateix temps, fets històrics, socials, econòmics, paisatgístics.

La Geografia, d'aquesta manera, té l'avantatge d'alludir a aspectes de moltes i diverses disciplines, però d'una forma més sintètica i global o menys abstracta (una forma de relleu és més fàcil d'observació i descripció que una composició petrogràfica, posem per cas; un sector de regadiu pot definir-se més senzillament que l'anàlisi florística de les espècies vegetals components); al mateix temps, obliga a una posada en relació entre els fets naturals i fets humans, el que concedeix a la nostra disciplina un paper de pont objectiu i intel·lectual.

Els escrits d'en Miquel Santaló mostren que, a través de la seva tasca com a mestre o com a professor, compregué i desenvolupà diversos d'aquest sentits pedagògics i didàctics de la Geografia. Ell trobà, com a mestre, que aquesta disciplina era plenament vàlida. Es

compleix plenament en el nostre autor el que ja hem dit vegades: hom prengué consciència que, a través de la Geografia, podien ésser renovats els mètodes d'ensenyament. L'afirmació contrària és també veritat, plenament veritat: la Geografia es renova, com a ciència, en convertir-se en un instrument pedagògic que cada vegada vol ésser més divers i més rigorós. Per això podem dir que una de les vies que a Espanya motiven una renovació conceptual i metodològica de la Geografia, especialment en el segon i tercer decennis del segle actual, és «el camí pedagògic» (Vilà Valentí, 1983, 1988).

El nostre autor va viure plenament aquest ambient a la Escuela Superior del Magisterio, amb un professor de Geografia que havia arribat ja a la seva maduresa, en Ricardo Beltrán i Rózpide, i amb un il·lusionat i jove geògraf, ben informat i amb notables recursos didàctics, en Pedro Chico Rello, autor, anys després, d'una coneguda i significativa *Metodología de la Geografía* (Madrid, 1934). Sabem que en Miquel Santaló continuà mantenint amb ells i amb companys d'estudi d'aquella època posteriors i fecundes relacions.

El reconeixement dels esmentats valors que comporta la nostra disciplina motiva que en Miquel Santaló s'interessí vivament per l'ensenyament de la Geografia i per la formació dels futurs geògrafs. L'any 1927 publicà un interessant

treball sobre el *Estado actual de la enseñanza de la Geografía en España y convenientes reformas* (Madrid, Imp. Patronat Huérfanos de Intendencia e Intervención Militares).

Per cert que el nostre autor és dels pocs geògrafs de la línia pedagògica que insisteix explícitament en la importància cabdal de la reforma de l'ensenyament de la Geografia a la Universitat. Em sembla que, en aquests moments, en Miquel Santaló és un dels més universitaris del grup de geògrafs catalans del tercer decenni (P. Blasi, J. Iglésies, G. de Reparaz, P. Vila), a part, és clar, d'aquells que s'han format o s'estan formant a les Facultats de Ciències (J. Carandell, E. Fontserè, E. Huguet del Villar, Ll. Solé Sabarís). Afirmar, en efecte, que «es preciso, en este caso, empezar el edificio por el tejado... sin una enseñanza superior, la de los demás grados languidece». Un parell d'anys després ens parlarà de la necessitat de fundar un «*Instituto o facultad de Geografía dotándolo de todos los recursos necesarios para ser un centro de investigación y enseñanza*» (*Geografía de España y sus colonias*, Girona, Talleres Gráficos de Darío Rahola, 1929, p. 20). A la Universitat de Barcelona — i fou la primera d'Espanya en aquest sentit — es tardà encara quaranta anys, després d'aquest desig d'en Santaló, a crear una especialitat universitària de Geografia.

Quina Geografia?

La resposta pot ésser també ben rotunda. Aquesta Geografia que s'utilitzarà com a instrument de renovació pedagògica és evidentment la Geografia que s'ha anat formant al llarg del segle XIX i que s'ha definit i sistematitzat, a partir dels darrers quinquennis de la centúria, en diversos centres universitaris, especialment alemanys i francesos. Dues figures ben destacades i de les quals se'n parla per diversos autors, tant a Madrid com a Barcelona, són els francesos Pau Vidal de la Blache (1845-1918) i Jean Brunhes (1869-1930). Recordem, com un significatiu detall més, les relacions d'en Pau Vila amb el professor Raoul Blanchard, de la Universitat de Grenoble.

No es tracta pas, és clar, d'aquella Geografia tradicional l'ensenyament de la qual era concebuda com un reguitzell de noms. A les primeres pàgines de la seva *Geografía*

general, en Miquel Santaló al·ludix a la forma «*forma muy elemental y predominantemente memorística*» que presentava l'antiga Geografia (1923, p.8). També, en el seu estudi monogràfic sobre el Gironès, insisteix en idees semblants: «D'uns anys ençà, la Geografia ha deixat d'ésser una mena de catàleg de noms de rius i serralades, de pobles i de dades numèriques; eix conjunt enutjós al quan ens aproparem per exigència de la disciplina escolar» (Santaló, *El Gironès*, 1923, p. 14).

Val la pena llegir i rellegir aquestes pàgines per veure ben clar a quina Geografia s'estava referint el nostre autor. A Catalunya, llavors, diversos autors pensaven i escrivien idees semblants, especialment en Pau Vila («Els corrents moderns de la Geografia», *Butlletí dels Mestres*, nº 2, 1922), mostrant la definició d'un cert sentiment col·lectiu ja al·ludit, del qual en Miquel Santaló en constitueix un dels més clars i primerencs exponents.

La nova Geografia, en canvi, presenta notables avantatges científics i pedagògics. Recordem el que hem dit sobre els valors d'aquesta disciplina. Ella intenta, ens recorda en Miquel Santaló, «*la comprensión de la totalidad de los problemas*» (*Geografía general*, 1923, p. 8). Fins i tot hi ha un factor emocional —a voltes, estètic con-

cretament— que aquests pedagogs i geògrafs no amagaren pas, ben al contrari. Aquesta Geografia permet, en efecte, «*sentir la emoción que impulsa a proseguir personalmente su estudio*» (Santaló, *Geografía general*, 1923, p.8). *Aquell mateix any, significativament, el nostre autor havia publicat un article sobre «La emoción en la enseñanza de la Geografía» (Revista Escuelas Normales nº 3, març, 1923).*

Dels continguts i de les característiques que presenta aquesta Geografia, en Miquel Santaló ens en parla diverses vegades. Un conjunt d'idees força complet apareix en les pàgines preliminars de la monografia comarcal sobre el Gironès: «... diferenciant el seu mètode i formulant els seus principis rectors, la Geografia ha recabat la més absoluta independència per explicar sintèticament els fets complexos de les relacions recíproques entre els elements físics del planeta —terra, aire i aigua— i els biològics —de les plantes fins l'home—, determinant, en cada cas, llur distribució, extensió, causes i dinamisme, per tal de dir-nos, en últim terme, com actua l'ambient sobre l'home i com, a la vegada, reacciona aquest per a servir-se d'aquell i ésser-ne senyor en lloc d'esclau» (Santaló, *El Gironès*, 1923, p. 14)

Un concepte d'estudi bàsic: la comarca

Per al grup de geògrafs que hem assenyalat al llarg d'aquest treball, la recerca geogràfica culmina en la preparació d'un estudi comarcal. Això és ben clar per a aquells autors que, a més de l'ensenyament, pretenen una aportació en el cap investigador. En Miquel Santaló no constitueix pas una excepció, en aquest sentit, ben al contrari.

Enfront de visions tradicionals, la Geografia contemporània, al final del segle XIX i principi del XX, subratllava la validesa d'unes divisions «naturals» —fonamentalment de base física, volen dir—. Enfront d'altres artificioses divisions —per exemple i especialment, les polítiques i administratives—, les regions i les comarques naturals mostren clarament que corresponen a unes autèntiques realitats i es dibuixen com ben dignes d'ànalisi. El «diàleg» entre natura i home, podríem dir, s'estableix a través d'aquestes unitats geogràfiques. Seran, en definitiva, les peces claus en l'estudi del geògraf i que representaran l'etapa de culminació de la seva formació com investigador. No entrem ara en un debat sobre l'exacta significació d'aquest concepte i d'aquestes aplicacions, que hem fet ja en altres ocasions (Vilà Valentí, 1983, 1988 b, especialment).

Durant els anys de la República, Santaló va viure intensament la política. A la fotografia acompanya Manuel Azaña en una visita a Tossa de Mar.

En Miquel Santaló reflecteix ben clarament l'impacte d'aquestes idees: «Solament sota l'espècie de regió influeix d'ua manera total la terra sobre l'home. La configuració, l'escultura del terreny, poblada de plantes familiars, i damunt d'ella l'aire humit o sec, transparent o boirós, és el gran escultor de la humanitat» (Santaló, *El Gironès*, 1923, p. 17). Observem, de passada, una certa inclinació cap a un determinisme físic, que és característic d'aquesta valoració. Indiquem també que curiosament —i això mostra un singular aspecte en la formació i cultura d'en Santaló— la frase anterior va precedida d'una citació no res menys que del filòsof Ortega y Gasset, interessat una vegada més pel paisatge, que el nostre autor aporta traduïda al català: «Enfront de totes aqueixes entitats abstractes, la regió natural afirma la seva qualitat real d'una manera ben senzilla: entrant-nos pels ulls».

El que ens interessa és subratllar l'actitud ben clara i decidida, tant teòricament com pràcticament, de cara a la recerca, d'en Miquel Santaló. «L'explicació raonada de les regions naturals i de les comarques és la finalitat immediata i mediata de la investigació geogràfica. Per ella arribarà l'home a comprendre les modalitats totes convergents de la vida humana damunt la terra... i, a l'ensem, a conèixer amb precisió els llocs que ofereixen més i millors possibilitats per a aqueixa vida» (Santaló, *El Gironès*, 1923, p. 17).

L'obra sobre la comarca del Gironès representa l'aplicació d'aquests conceptes i mètodes, que simplement hem apuntat, a l'activitat d'en Santaló com a geògraf investigador. Ja hem indicat que començà a treballar-hi l'any 1919. L'obra fou publicada quatre anys després. És la primera monografia comarcal preparada a Catalunya —i, en definitiva, a Espanya— d'acord amb les normes d'una renovada Geografia. Es destaca clarament de les obres comarcals, purament descriptives, amb escàs mètode de recerca i d'exposició, d'autors anteriors catalans, fruit en bona part de l'excursionisme. És també diferent —en- cara que s'hi acostava més— del que havíem publicat o dels conceptes que havien desenvolupat autors de formació més rigorosa, però que no responien encara a l'orientació geogràfica que hem assenyalat; podem citar, en aquest cas, els geòlegs N.

Font i Sagué i M. Faura i Sans.

És en aquest sentit, com a autor d'una monografia comarcal que respon a la nova Geografia —«nova», s'entén, el tercer decenni del segle—, que cal destacar el significat d'aquesta obra d'en Miquel Santaló. Crec que qualsevol que estudiï amb objectivitat aquest problema, pot adonar-se clarament d'aquest fet. Amb raó, hom ha parlat del nostre autor com un «capdavanter» o un «pioner» (Clara, 1980; Trèmols, 1985); nosaltres mateixos ho hem fet també en diverses ocasions.

Pel que acabem de dir, pot cridar un xic l'atenció la rotunditat d'en Pau Vila quan, tres anys després, en el seu llibre sobre la Cerdanya afirma que aquell volum constitueix «un nou gènere d'estudis a Catalunya» i que «és la primera pedra dels estudis geogràfics comarcals de les terres catalanes» (*La Cerdanya*, 1926, p.9).

En Pau Vila no desconeixia pas l'existència de la publicació d'en Miquel Santaló. Succeeix, potser, que aquell considera el treball d'aquest dins d'una línia «naturalista» de la Geografia moderna, representada i expressada a Madrid especialment per en Juan Dantín Cereceda, autor ja assenyalat i al qual, en efecte, en Miquel Santaló cita i comenta expressament (*El Gironès*, pp. 24-25). En canvi, en Pau Vila podia considerar-se més en estreta relació amb l'escola regionalista francesa, més dins la línia d'en Pau Vidal de la Blache, al qual cita expressament (*La Cerdanya*, p. 10), i d'en Raoul Blanchard, més dins la tendència conceptual i metodològica de «la regió geogràfica» (Vilà Valentí, 1983, 1988 b).

Seria interessant continuar aquest debat, no pas per establir simplement una prelació cronològica i individual sinó per definir uns possibles matisos diferencials, teòrics i de recerca, entre ambdós autors, en aquests anys crucials (1923-26) per al desenvolupament dels estudis geogràfics a Catalunya. És cert que, a la part humana, l'estudi del Gironès efectuat per en Santaló queda poc desenrotllat i sense aplicar certs conceptes i mètodes —el de poblament, per exemple—, molt característics de l'escola francesa. Però, per altra banda, en Santaló no desconeixia pas aquests autors, almenys uns pocs anys després: citava llavors, preci-

BIBLIOGRAFIA

- CLARA, Josep: «Bibliografia de Miquel Santaló», *Revista de Girona*, núm. 79, Girona, 1977, pp. 95-101.
- CLARA, Josep: «Miquel Santaló, recensions de geografia», *Revista de Girona*, núm. 82, Girona, 1978, pp. 95-102;
- CLARA, Josep: «Miquel Santaló, capdavanter de la moderna geografia catalana», *Pre-sència*, núm. 542, Girona, nov. 1980, pp. 25-27.
- LLUCH, Enric: «La Ciència geogràfica in *Un segle de vida catalana, 1814-1930*, Barcelona, Aicides, 1961; I, 328-330. 666-669; II, 989-994, 1493-1500.
- NADAL, Joaquim: «Miquel Santaló i Parvorell», *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 13, Barcelona, Enc. Cat. S.A., 1979, p. 171.
- TRÈMOLS, Mariàngels: *Vida i obra de Miquel Santaló i Parvorell*, Universitat de Barcelona, Departament de Geografia, curs acadèmic 1984-85 (treball inèdit).
- VILA VALENTÍ, J.: «El camí de Pau Vila cap a la Geografia», *Revista de Geografia*, Universitat de Barcelona, vol. XV, 1981, pp. 5-23, 2 fotos, amb nombroses citacions bibliogràfiques.
- VILA VALENTÍ, J.: *Introducción a la Teoría de la Geografía*, vol. I, *Objetivos, contenidos y enfoques*, Barcelona, Ariel, col. Ariel Geografía, 1983.
- VILA VALENTÍ, J.: *El conocimiento geográfico de España. Geógrafos y obras geográficas*, Madrid, Síntesis, col. Geografía de España, nº1, 1988 a (en curs de publicació).
- VILA VALENTÍ, J.: *La «región geográfica» según Albert Demangeon*, «Homenaje Prof. Casas Torres», Madrid, 1988 b (en curs de publicació).

sament començant l'orientació investigadora i docent d'en Pau Vila, les tesis doctorals dels francesos Albert Demangeon i Max Sorre (citació del 1929; vegeu Clarà, 1978, p.99 i Vilà Valentí, 1988 b).

En aquells moments, al final del tercer decenni, en Miquel Santaló i en Pau Vila coincidiren notablement en la visió i en la valoració d'aquests problemes. Llàstima —per a la Geografia catalana, s'entén— que el nostre autor no continués posteriorment la línia de recerca geogràfica que quedava fortament dibuixada en la seva monografia sobre el Gironès. Però altres tasques, ja ho hem dit, passaren a ocupar un pla preferent en la seva vida.

Joan Vilà i Valentí és catedràtic i director del Departament de Geografia regional de la Universitat de Barcelona.